

קבלת שכר עבור הוראה ולימוד תורה

יעקב נרי פריאל

ראשי פרקים:

מבוא

חובת לימוד התורה לבנים
קבלת שכר על לימוד תורה
פסיקת ההלכה
סיכום

מבוא

"הלמד על מנת ללמד - מספיקין בידו ללמוד וללמד" (אבות ד, ו). במאמר זה נציג את ההתייחסות ההלכתית להיתר קבלת שכר לאלו העוסקים בהנחלת ובהעברת התורה לתלמידים, ולא בדיון אודות קבלת שכר על לימוד התורה. מזה כשלושת אלפים שנה עוברת התורה בעם ישראל. פשוט וברור שלולא החשיבות העצומה שנתנו חכמים לאורך הדורות לחובת החינוך והלימוד, התורה לא הייתה משתמרת כל כך הרבה שנים. עם ישראל שמר לאורך הדורות על העברת המסורת מדור לדור, וראה ערך עצום בחכמה. "אָמַר לְחַכְמָה אַחַתִּי אֶת" אומר שלמה המלך בספר משלי (ז, ד).

על מנת לקיים ולשמר את המציאות הזו הטילו חכמים חובה על הציבור לפתוח בתי ספר, ולדאוג לכך שתמיד ילמדו תורה בעם ישראל, בין כחובה פרטית, כלומר כחובת האב על בנו, ובין כחובה על הציבור. וכלשון הגמרא בבבא בתרא (כא, א):

התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז ומי שהיה רבו כועס עליו מבעיט בו ויצא עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר.

ודאי שעל מנת להקים ולתחזק בתי ספר אלו, דרושים אנשים שיעבדו בתור מורים וילמדו את התלמידים תורה.

במאמר זה נדון במקור לחיוב לימוד תורה, מי חייב בכך? על מה בדיוק מותר לקבל שכר? האם מי שזהו עיסוקו היחיד רשאי לקבל על כך שכר? והאם יש הבדל בין אדם שזהו עיסוקו העיקרי לבין אדם שבנוסף לעבודתו עוסק בלימוד והעברת תורה? בסיום, נראה האם היה שינוי בהשקפת הפוסקים לסוגיה זו לאורך הדורות, ומהי ההלכה למעשה בימינו.

חובת לימוד התורה לבנים

חובת לימוד תורה

האחריות של האב על לימוד תורה לבניו מופיעה במפורש בתורה: "וְלַמְדָּתְם אֶתְּם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּכֶם בְּבֵיתְכֶם וּבְלֶכְתְּכֶם בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְכֶם וּבְקוּמְכֶם" (דברים יא, יט). עם זאת חובת הלימוד הפרטית על כל אחד ואחד אינה מפורשת בתורה, ובגמרא במסכת קידושין (כט, ב) מופיע שחכמים למדו זאת מסברא. הם הסבירו שמאחר וקיימת מצווה ללמד, וודאי שקיימת גם חובה ללמוד בעצמו: "מנלן? דכתיב "וְלַמְדָּתְם אֶתְּם אֶת בְּנֵיכֶם", והיכא דלא אנגמריה אבוה מיחייב איהו למיגמר נפשיה דכתיב ולמדתם". עם זאת, נשים לא חייבות ללמד תורה, שכן הציווי ולמדתם מתייחס ל"בניכם" ועל כן פטורות גם מללמוד בעצמן. וכן פוסק הרמב"ם במשנה תורה (הל' תלמוד תורה א, א):

נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה, אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר: "וְלַמְדָּתְם אֶתְּם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם", ואין האשה חייבת ללמד את בנה שכל החייב ללמוד חייב ללמד.

מהו גדר החיוב

כפי שראינו, חובת לימוד הבן היא על האב ולא על האם, וכמו שאומרת הברייתא שם בקידושין (כט, ב): "חובת האב על בנו... וללמדו תורה" והמשך הגמרא שם: "כל המצווה ללמוד מצווה ללמד וכל שאינו מצווה ללמוד אינו מצווה ללמד" - יצאה האם שאינה מחייבת ללמוד, ולכן לא חייבת ללמד. לאחר שלמדנו שיש חובה על האב ללמוד בעצמו וללמד את בנו תורה, יש לברר מהו גדר החיוב, האם הוא מחויב ללמדו בעצמו או שהחיוב הוא שהאב ידאג לכך שבנו ילמד, ודבר זה יכול להיעשות אף על ידי אחרים.

הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (א, ג) כותב: "וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו" וכן פסק השו"ע (יו"ד רמה, ד): "חייב להשכיר מלמד לבנו". מלשונם של הרמב"ם והשו"ע "וחייב להשכיר" משמע שלא רק שיש חובה על האב לדאוג שבנו ילמד

אלא אף מחויב לשלם כסף לשם כך וזו חלק מחובת הלימוד לבן. אם כן אנו רואים שיש מציאות בה משלמים שכר על לימוד תורה, ועל כן עלינו לברר על איזה סוג של לימוד מותר לקבל שכר.

קבלת שכר על לימוד תורה

לאחר שראינו בסוף הפרק הקודם שישנה מציאות בה האב חייב לשלם כדי שבנו ילמד תורה, יש לדון האם למלמד בכלל מותר לקבל שכר על לימוד תורה, או שמא מוטל עליו לעסוק במלאכה אחרת שממנה יתפרנס, ולא ייהנה משכר עבור לימודו.

הגמרא בנדריים – "מה אני בחינם אף אתם בחינם"

הגמ' במסכת נדרים (לו, א) עוסקת בדין המשנה שאסור לאדם המודר הנאה מחבירו ללמוד ממנו מקרא, אלא רק מדרש. כלומר תורה שבעל פה אך לא תורה שבכתב. מסיקה הגמרא שדין זה נובע מכך שמקרא מלמדים בשכר אך מדרש לא מלמדים בשכר. הר"ן (ד"ה "אמר שמואל") הסביר שהגמרא העמידה את המשנה במצב בו מלמדו בחינם, ועל כן אסור ללמדו מקרא, שהרי היה אמור לקבל שכר, ובכך שהוא מוחל לו על שכרו, הוא מהנה אותו.

הגמרא לומדת זאת מן הפסוק: "רֵאָה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כַּאֲשֶׁר צִוִּי ה' (דברים ד, ה) - מה אני בחנם אף אתם נמי בחנם". חז"ל מסבירים שפסוק זה מדבר דווקא על לימוד מדרש אך לא על לימוד מקרא,¹ ומכאן משמע שאין ללמד תורה שבעל פה בשכר. אמנם מיד לאחר מכן מקשה הגמרא, שאם כן יהיה אסור ללמד אף מקרא בשכר, שכן הדרשה הנלמדת מהפסוק מתייחסת לכל סוגי הלימוד, אז מדוע אסרה הגמרא קבלת שכר דווקא בלימוד מדרש? הגמרא עונה שההיתר ליטול שכר אינו על לימוד המקרא עצמו, אלא כיוון ששם יש סיבה אחרת שבשלה ניתן להתיר ליטול שכר.

1 הר"ן ד"ה "וכתיב ראה" הסביר כיצד חז"ל למדו זאת מדברי משה. נאמר "ואתי צנה ה' בעת ההוא" (דברים ד, יד). למרות שכבר לפני כן (ד, ה) נאמר: "ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צווי ה' א-להי". ממה שחזר משה והזכיר שוב את ציווי ה' ללמד תורה לישראל, משמע שהוא רצה להדגיש שלימד אותה בדיוק כפי שצווה ללמדה. ודאי שה' לא אמר לו לקחת שכר על כך שהוא מלמד תורה את עם ישראל, אלא להפך, ציווה עליו שילמד בחינם.

השכר המותר - שכר שימור ושכר פיסוק טעמים

בהמשך אותה הגמרא מובאת הלכה בשם רב, המסביר שגם השכר שאמרו שמותר ליטול על לימוד מקרא הוא "שכר שימור" בלבד. מסביר רש"י במקום:

רב אמר - מאי טעמא התיירו למשקל שכר מן המקרא, מפני שאין נוטלין שכר אלא על שכר שימור שמשמרין התינוקות שאין מניחין אותן לצאת ולעסוק בדברים בטלים, ולא שכר לימוד המקרא. וקטנים דצריכין שימור למדין מקרא ולא גדולים, ולהכי לא ילמדנו מקרא לקטנים בחנם, דהואיל ושרי למשקל עלייהו שכר קמהני השכר שהיה לו ליתן. אבל מלמדו מדרש, דקטנים אין לומדים מדרש אלא לגדולים, וגדולים לית להו שכר שימור ולא קמהני להו כלל, ולהכי שרי.

כלומר, מותר לקחת שכר על לימוד תורה כיוון שהמלמד משמש כשמרטף על תלמידיו. הוא משקיע מזמנו לשמור שלא יזיקו ושלא יזוקו, ולכן אמרה הגמרא שמותר לו ליטול שכר. רש"י דייק מדינו של רב, שדין זה שייך דווקא בקטנים, שאותם מלמדים רק מקרא. אולם על לימוד של גדולים שאינם ברי שימור ולימודם הוא מדרש², אין היתר לקבל שכר, שכן "מה אני בחינם אף אתם נמי בחינם".

לאור זאת רק למורים במקומות בהם התלמידים צריכים שמירה שלא יזוקו, כמו גנים, בתי ספר יסודיים, ובימינו אולי אף בתי ספר תיכוניים, מותר ליטול שכר, ומי שלא עומד בתנאי זה אינו רשאי לקבל שכר. ר' יוחנן חולק על רב וסובר שהשכר המותר הוא על "פיסוק טעמים", שמלמד את הקריאה נכונה של המילים וטעמי המקרא. למסקנת הסוגיה יוצא שיש היתר ללמד מקרא בשכר, כיוון שהשכר הוא בעקיפין על דבר אחר שאינו עצם הלימוד ממש, ולא עליו נדרש הפסוק "מה אני בחינם", אולם בלימוד מדרש אין טעם להתיר ויש איסור לקחת שכר.

על פי המסקנה הנובעת מדין הגמרא ומדיוקן של רש"י, נדמה שלא מצינו היתר למי שמלמד מדרש, כלומר תורה שבעל פה, לקבל שכר על לימודו. על כן עדיין יש לברר מהו ההיתר לרב בישיבה או למורה שמלמד גמרא לקבל שכר.

שכר בטלה

הירושלמי במסכת נדרים (ד, ג) מביא טעם נוסף להיתר, השונה משאר ההיתרים שראינו עד כה:

2 נקודת ההנחה של הגמרא היא שקטנים לומדים רק מקרא, וגדולים לומדים דווקא מדרש.

"רָאָה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים" - מה אני בחנם, אף אתם בחנם. יכול מקרא ותרגום כן? תלמוד לומר "חוקים ומשפטים": חוקים ומשפטים אתם מלמדים בחנם, ואי אתם מלמדין בחנם מקרא ותרגום. וכן חמיי מתנייא נסבין אגריהון? אמר רבי יודן בי רבי ישמעאל: שכר בטיילין הן נוטליין.

הירושלמי מתייחס לכך שבפועל נוהגים ליטול שכר על לימוד תורה ואף על מדרש, ועל כן הוא מקשה, הרי מהפסוק למדנו שאסור ליטול שכר על תורה שבעל פה, אם כן כיצד מלמדי המשניות נוטלים שכר? הירושלמי מתרץ שההיתר הוא כיוון שהשכר הוא שכר בטלה. המלמד רשאי ליטול שכר על הזמן שאותו הוא מקדיש ללמד את התלמידים, במקום לעסוק במלאכה אחרת.

הנאה מלימוד תורה

ידועה ומפורסמת פסיקתו של הרמב"ם על איסור ההנאה מדברי תורה (הל' תלמוד תורה ג, י):

אמרו חכמים כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם, ועוד צוו ואמרו לא תעשם עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן. ועוד צוו ואמרו אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות.

מדברי הרמב"ם משמע שיש איסור חמור ליהנות מדברי תורה בכל אופן, וכן כתב בפירושו למסכת אבות (ד, ו): "אל תעשה את התורה כקרדום לחפור בה - כלומר אל תחשבה כלי לפרנסה". הרמב"ם טוען שלא מצינו כלל אצל גדולי ישראל במהלך הדורות, התנאים והאמוראים, הסתמכות על הציבור מבחינה כלכלית. כל אחד מהם עסק לפרנסתו ולא השליך יהבו על כסף שיקבל מתלמידיו או מהציבור בעבור תורתו. בהמשך דבריו, מוסיף הרמב"ם לדבר על איסור ההנאה והשימוש בכבוד ובתואר שחולקים לרב כפי שעשה ר' טרפון, והצטער על כך כל ימיו.³

3 נדרים סב, א. ובלשון הרמב"ם בפירושו למסכת אבות (ד, ו): "היה איש שהיה לו כרם, והיו באים בו גנבים, וכל אשר היה פוקדו בכל יום, היה מוצא ענביו מתמעטים וחסרים, ולא היה לו ספק שאיש מן הגנבים שמהו מטרה. והיה מצטער מזה תמיד כל ימי הענבים, עד שבצר ממנו מה שבצר, ושטחו עד אשר יבש, ואסף הצמוקים. ומדרך בני אדם, שכאשר יאספו הפירות המיובשים, יפלו גרגרים מן התאנים והצמוקים, ומותר לאוכלם, מפני שהם הפקר, וכבר הניחום בעליהם למיעוטם. ובא ר' טרפון במקרה יום אחד לזה הכרם, וישב, והיה מלקט מן הצמוקים הנופלים ואוכלם. ובא בעל הכרם, וחשב שזה הוא אשר

ר' יוסף קארו בפירושו הכסף משנה (הל' ת"ת ג, י), חולק על פסיקתו של הרמב"ם בנושא זה. לדעתו אין כוונת חז"ל לאסור על תלמידי חכמים ליהנות מהתורה בהוראתם "אל תעשה את התורה כקרדום"⁴. הוראת חז"ל במשפט זה אמורה רק כנגד המשתמש בתורה לכבוד עצמו, כגון אם לומד על מנת שיקראוהו חכם, או על מנת לקבל שכר. אך מי שלומד תורה לשמה, על מנת לעשות את דבר ה', ולאחר מכן מנחיל מתורתו לאחרים, הרי הוא מקיים את התורה וזוכה ללמוד וללמד לשמור ולעשות. הכס"מ מביא את מאמר הלל הזקן באבות "ודאשתמש בתגא חלף" (אבות א, יג), ומסביר:

וה"מ המכוין בהתחלת למודו לכוונות האלה (שיכבדוהו ויקראוהו חכם) או שאפשר לו להתפרנס בלא שיטול שכר תלמודו אבל אם למד לשם שמים ואח"כ אי אפשר לו להתפרנס אם לא יטול שכר מותר.

הכס"מ מוכיח דבריו מהגמרא במסכת כתובות (קו, א), שם מופיע שתלמידי החכמים שהיו מלמדים את הכוהנים הלכות הנוגעות לעבודתם, היו נוטלים שכר בעבור לימוד זה. עם זאת, מביא הכס"מ את קושיית התוס' (בכורות כט, א ד"ה "מה אני") שמקשים שהרי ראינו בפרק המודר שמי שמלמד מדרש לא נוטל על כך שכר. התוס' מתרצים שהאיסור הוא על מי שיש לו מקור פרנסה אחר, אך מי שכל עיסוקו הוא לימודו, ודאי שמותר לו ליטול שכר על כך.

את ראיותיו של הרמב"ם לגבי התיאור בתלמוד אודות מלאכתם של תלמידי החכמים, דוחה הכס"מ בכך שודאי שהתיאור על מלאכתם הוא רק בתחילת לימודם, בשל העובדה שנהגו לשלם שכר רק למי שהעמיד אלפי רבבות תלמידים, או משום שחכמים מסוימים לא היו עוסקים כלל בהוראה. הכס"מ מסכם:

היה גונב ממנו כל השנה, ולא היה מכירו, אבל שמע שמו. ומיהר אליו ותפשו, והתגבר עליו, ושמיהו בשק. ורץ עמו על גבו להשליכו בנהר. וכאשר ראה ר' טרפון עצמו אובד, צעק: 'אוי לו לטרפון שזה הורגו'. וכאשר שמע זה בעל הכרם, הניחו וברח, ליודעו כי חטא חטא גדול. והיה ר' טרפון בשארית ימיו מאותו היום דואב ומיליל על מה שארע לו, בהצילו נפשו בכבוד התורה, והוא היה בעל ממון, והיה יכול לומר לו: הניחני, ואני אשלם לך כך וכך דינרים, וישלם לו, ולא יודיעהו שהוא טרפון, ויציל נפשו בממונו, לא בתורה. אמרו: 'כל ימיו שלאותו צדיק היה מצטער על דבר זה ואומר: אוי לי שנשתמשתי בכתרה שלתורה, שכל המשתמש בכתרה שלתורה נעקר מן העולם'. ואמרו בזה: 'משום דר' טרפון עשיר גדול הוה, והוה ליה לפיסייה בדמים'."

4 וכן בשו"ת התשב"ץ א, עניין קמב, ובפירושו הרב יוסף קאפח למשנה תורה הלכות ת"ת ג, י שהאריכו מאוד בעניין זה. אף הם חולקים בגישתם על שיטת הרמב"ם אך מטעמים שונים משל הכס"מ.

וראינו כל חכמי ישראל קודם זמן רבינו ואחריו, נוהגים ליטול שכרם מן הצבור, וגם כי נודה שהלכה כדברי רבינו בפירוש המשנה, אפשר שהסכימו כן כל חכמי הדורות משום "עַת לַעֲשׂוֹת לְה' הִפְרוּ תוֹרַתְךָ" (תהילים קיט, קכו), שאילו לא היתה פרנסת הלומדים והמלמדים מצויה לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי, והיתה התורה משתכחת ח"ו, ובהיותה מצויה יוכלו לעסוק, ויגדיל תורה ויאדיר.

הכס"מ מוסיף שיקול חדש, אף אם נפסוק הלכה כמו הרמב"ם, עדיין נהגו בקהילות ישראל ליטול שכר, שהרי אחרת לא יהיה למלמדים ממה להתפרנס, ותשכח תורה מישראל. על כן, מתיר הכס"מ למלמדים ליטול שכר, ואפילו על לימוד תורה שבעל פה.

נדמה שהיתר זה הוא רק בדיעבד, ומעיקר הדין לא היינו מתירים דבר זה. על כן ניתן לומר שאדם עשיר, שילך ללמד תורה גם מבלי לקבל שכר, ולא שייך בו הטעם של "עת לעשות לה'", לא יהיה זכאי לשכר על לימודו. מצד שני אולי ייתכן לומר ש"כיוון דאידיחי אידחי", וכאשר מקובל בכל קהילות ישראל לתת שכר למלמדים, יהיה מותר לכולם לקבל שכר. על כך נראה בפסיקת ההלכה בפרק הבא.

פסיקת ההלכה

ראינו בפרקים הקודמים שעל פי תפיסת הגמרא יש איסור לקבל שכר על לימוד מדרש, ואף על לימוד מקרא יש הגבלה. הבהרנו את הצורך בכך שיהיו מלמדים ורבנים בעם ישראל, ולולי קבלת השכר, ספק כיצד היינו מקיימים וממשיכים את מסורת ההוראה והלימוד בעם. אמנם לתפיסתו של הרמב"ם חל איסור מוחלט על הנאה גשמית כלשהי מתורה, אך ראינו את היתרו של הכסף משנה לקבלת שכר, מטעם "עת לעשות לה' הפרו תורתך". כעת יש לברר כיצד עלינו לנהוג בפועל - על מה מותר לקבל שכר, ואם אכן מותר, האם יש הגבלה על כמות השכר שמותר לקחת.

הפסיקה במהלך הדורות:

דברי הרמב"ם

כפי שראינו, פסק הרמב"ם שאב חייב לשכור מלמד לבנו, משמע מכך שיש מציאות שבה משלמים למלמדים על לימודם. הלכה זו קשה, הלכה זו קשה, הרי ראינו קודם שהרמב"ם שלל מכל וכל הנאה מתלמוד תורה, אז כיצד תיתכן מציאות כזו? לכן ודאי שהרמב"ם דיבר על לימוד מקרא לבן קטן, כפי שראינו בגמרא בנדרים שיש היתר

למלמדים לקחת שכר שימור או שכר פיסוק טעמים. דבר זה מוכח מדברי הרמב"ם בהלכות ת"ת (א, ז):

היה מנהג המדינה ליקח מלמד התינוקות שכר נותן לו שכרו, וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה. מקום שנהגו ללמד תורה שבכתב בשכר מותר ללמד בשכר, אבל תורה שבעל פה אסור ללמדה בשכר שנאמר: "רָאָה לְמִדְתִּי אֶתְכֶם חֲקִים וּמְשֻׁפְּטִים כְּאַשֶׁר צִוִּי ה' וְגו'" (דברים ד, ה), מה אני בחנם למדתי אף אתם בחנם למדתם ממני וכן כשתלמדו לדורות - בחנם כמו שלמדתם ממני. לא מצא מי שילמדו בחנם ילמדו בשכר שנאמר "אַמֶּת קָנָה" (משלי כג, כג).

הבית יוסף (יו"ד רמו, ה) מביא את דברי הר"ן בנדרים לו, א ד"ה "ורבי יוחנן" לגבי מחלוקת רב ור' יוחנן. הר"ן אומר שהנפקא מינה ביניהם תהיה לימוד מקרא לגדולים. לרב הסובר שהשכר הוא שכר שימור, בגדולים בהם לא שייך שימור, יהיה אסור ליטול שכר. לעומת זאת, על פי רבי יוחנן שאומר שהשכר הוא שכר פיסוק טעמים, אז בגדולים יהיה מותר ליטול שכר על לימוד מקרא.

אנו יודעים שהלכה כמו רבי יוחנן,⁵ ולכן סובר הרמב"ם שמותר ללמד מקרא בשכר אף לגדולים. הבית יוסף מוכיח זאת מדברי הרמב"ם בהלכות נדרים (פרק ו, ז): "ומלמדו תורה שבעל פה שהרי אסור ליטול עליה שכר, אבל לא תורה שבכתב שנוטלין עליה שכר". הרי שהרמב"ם לא מחלק בין קטנים לגדולים לגבי לימוד תורה שבכתב ועל שניהם מותר ליטול שכר, אך לא מצינו לרמב"ם שום היתר ללימוד תורה שבעל פה.

פסיקת הטור

הטור (יו"ד רמו, ה) פסק כלשון הרמב"ם, אך הוא מוסיף בשם אביו הרא"ש שכבר בזמנו נהגו שנוטלים שכר בין על תורה שבכתב ובין על תורה שבעל פה. דבר זה מעלה תמיהה, כיצד מותר לעשות כך בניגוד לדעת הגמרא? הרא"ש (בכורות ד, סי' ה) מביא להלכה את הירושלמי אותו ראינו לעיל המתיר משום שכר בטלה. בסך הכל מופיעים בטור ארבעה היתרים לנטילת שכר:

5 ביצה דף ד, א: "רב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן".

- א. אם אין לו במה להתפרנס, מותר ליטול שכר.⁶
- ב. השכר הוא "שכר בטלה" כפי שכתב בירושלמי. היתר זה הוא גם למי שיש לו ממה להתפרנס, שכן כרגע הוא עסוק בלימוד תורה ומניח את שאר עיסוקיו.
- ג. "שכר פיסוק טעמים" כדברי רבי יוחנן בגמרא.
- ד. "שכר שימור" כדברי רב בגמרא.

יש ההבדל בין הטעמים, לשני הטעמים הראשונים ההיתר הוא אף ללימוד תורה שבעל פה, בין לקטנים ובין לגדולים, ולשני הטעמים האחרונים ההיתר הוא רק ללימוד מקרא.⁷

פסק השולחן ערוך

כפי שראינו ר' יוסף קארו בפירושו הכס"מ חולק על תפיסת הרמב"ם לגבי הנאה מתלמוד תורה, ואומר שאפילו אם אין טעם להיתר, יש ליטול שכר משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך". אמנם בשו"ע (יו"ד רמו, ה) הוא אינו מביא טעם זה, אך הוא כן מתיר ליטול שכר מטעמים אחרים הנובעים, ככל הנראה, מהטעם של "עת לעשות לה'":

מקום שנהגו ללמד תורה שבכתב בשכר, מותר ללמד בשכר, אבל תורה שבע"פ אסור ללמד בשכר. לא מצא מי שילמדנו בחנם, ילמוד בשכר. ואע"פ שהוצרך ללמוד בשכר, לא יאמר: כשם שלמדתי בשכר כך אלמד בשכר, אלא ילמד לאחרים בחנם. ומה שנהגו האידנא ללמד הכל בשכר, אם אין לו במה להתפרנס, שרי, ואפילו יש לו, אם הוא שכר בטלה דמוכה, שמניח כל עסקיו ומשאו ומתנו, שרי.

6 הטור אינו מביא את מקור ההיתר, אך ככל הנראה מקורו בתוספות בבכורות כט, א ד"ה "מה אני", האומרים כי ניתן לסמוך על כך שדייני גזירות היו נוטלים שכר מתרומת הלשכה, כיוון שכל עסקם היה בזה ולא היה להם ממה להתפרנס.

7 למרות שטעמים אלו כביכול כבר לא נצרכים מאחר ויש את הטעם של שכר בטלה, נראה לומר שמכיוון שטעם זה לא מוזכר בתלמוד הבבלי בעניין לימוד תורה (אלא רק לעניין שכר הדיינים), מביא הטור אף את הטעמים האלו. ומעיר הבית יוסף שהעובדה שהטור הביא גם את טעמו של רב למרות שהלכה כרבי יוחנן, זה לא משום שהוא חזר בו מכך שהלכה כר' יוחנן ומותר ללמד מקרא אף לגדולים, אלא כדי להראות שיש כמה סוגי היתרים.

המהרש"ל בספרו "ים של שלמה" (חולין ג, ט) כותב שלא רק שמותר לקבל שכר, אלא שמי שאינו לוקח הדבר נחשב לו כעוון, והוא עלול לגרום לביזיון התורה בכך שהרבנים ותלמידי החכמים יצטרכו לבטל תורה:

ואמת שאל"כ כבר היתה בטלה תורה מישראל, כי א"א לכל אדם לעסוק בתורה ולהחכים בה, וגם להתפרנס ממעשה ידיו, כמו שהוא יגע בענייני הרפואות. ועוד אני אומר, מי שהוא בעל ישיבה ומרביץ תורה ברבים, וצריך עתים קבועים מחולקים חציה לו וחציה לאחרים, וא"א לו שילך מביתו כי אם לדבר מצוה, עון הוא בידו אם לא יקבל מאחרים, אפי' יודע מלאכה וחכמה שיוכל ליגע בה להרויח כדי לפרנס את ביתו, בוז יבוזו לו באהבת התורה ולומדיה, כי א"א שיבטל מלימודו.

מידת חסידות

לאחר שראינו שאכן מותר לקבל שכר, יש לדון האם יש עניין בכל זאת שלא ליטול שכר. דבר זה תלוי בהבנת הטעם העיקרי שהוא "עת לעשות לה". מחד אפשר לומר שהיתר הוא סוג של בדיעבד, ועל כן עדיף שלא. ומאידך, אפשר לומר שהטעם "עת לעשות לה" הוא תיאור מציאות חיים, שבה לכתחילה אנו רוצים שכדי שיעסקו וילמדו תורה ברצינות, המלמדים יטלו שכר. גישות שונות אלה מופיעות בדברי הרמ"א וה"ביע אומר".

הרמ"א (יו"ד רמו, כ) מדבר בתחילה בדיני נטילת שכר למי שלומד תורה בעצמו וממשיך לדבר אודות המלמד תורה לאחרים:

ולכן נהגו בכל מקומות ישראל שהרב של עיר יש לו הכנסה וספוק מאנשי העיר, כדי שלא יצטרך לעסוק במלאכה בפני הבריות ויתבזה התורה בפני ההמון. ודוקא חכם הצריך לזה, אבל עשיר, אסור. ויש מקילין עוד לומר דמותר לחכם ולתלמידיו לקבל הספקות מן הנותנים כדי להחזיק ידי לומדי תורה, שעל ידי זה יכולין לעסוק בתורה בריוח. ומ"מ מי שאפשר לו להתפרנס היטב ממעשה ידיו ולעסוק בתורה, מדת חסידות הוא ומתת אלהים היא, אך אין זה מדת כל אדם, שא"א לכל אדם לעסוק בתורה ולהחכים בה ולהתפרנס בעצמו.

מדברי הרמ"א רואים שהוא אכן מתיר לרב העיר לקבל הכנסה מהציבור, אך לאדם עשיר שיכול להסתדר גם מבלי קבלת השכר יש איסור. אמנם גדר עשיר דורש ביאור, כלומר מהי רמת החיים המותרת לרב, שמעבר לה עליו להימנע מליטול כסף על לימודו. מהמשך דברי הרמ"א משמע שבהחלט מותר לחיות ברמת חיים

נורמלית ומבוססת - לעסוק בתורה ברווח, ורק מידת חסידות היא שלא ליטול שכר.⁸

בניגוד לכך, הרב עובדיה יוסף בספרו "יביע אומר" (חלק ז, יו"ד יז, ג) מדגיש שכלל אין עניין להימנע מנטילת שכר על לימוד תורה: "כן מי שהוא רב ומורה הוראה מקבל משכורתו מקופת הצבור, ואין שום מדת חסידות להמנע מזה". אמנם ראינו שהרמ"א כתב שאדם עשיר אין לו ליטול שכר על הוראתו, אך לפי הרב עובדיה אין אפילו מידת חסידות בכך שתלמידי החכמים לא יטלו שכר.⁹ ומסכם הרב עובדיה:

שאלו לא היתה פרנסת המלמדים והלומדים מצויה מתרומות הצבור, לא היו יכולים להקדיש את זמנם ולטרוח בתורה כראוי, והיתה התורה משתכחת מישראל ח"ו, אבל בהיותה מצויה לפרנסתם יוכלו לעסוק בתורה תדיר. ויגדיל תורה ויאדיר.

סיכום

ראינו שפוסקים רבים במהלך הדורות התייחסו לנושא זה. לא מצינו אפילו פוסק אחד שאוסר במפורש לקחת כסף על לימוד תורה, ורבים מהפוסקים טענו שאפילו הרמב"ם, שהגביל נטילת שכר ללומדי תורה, יתיר למלמדי תורה מטעם "עת לעשות לה". אמנם יש לדון מדוע הרמב"ם לא התייחס להיתר "שכר בטלה", אך אפשר לומר שהוא דיבר על האיסור שיש בעצם הדבר, ולא בהיתרים צדדיים. רובם המוחלט של הפוסקים מתייחס לכך כעובדה מוגמרת ושאין אפשרות אחרת, ודאי עדיף שתלמידי החכמים יעסקו בלימוד תורה, ולא ילכו לעסוק בדברים אחרים,

8 מסופר על ר' מאיר שפירא מלובלין שחי עם תלמידיו בישיבה בעוני מרוד. לקראת סוף ימיו קיבל ר' מאיר תרומה נכבדת ביותר, ובנה בעזרתה ישיבה מפוארת ובה תנאים טובים מאוד. שאלוהו, ומה עם המשנה באבות (ו, ד): "כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל". ענה ר' מאיר לשואלים. כוונת המשנה היא שאפילו נמצא במצב כל כך קשה של עוני ודוחק עדיין חובה עליו לעמול בתורה, אך אין מדבור בציווי והדרכה שיש לעשות כך, ובוודאי שלכתחילה העוסקים בתורה ראויים לחיות בתנאים טובים שיעזרו להם בכך.

9 אפשר לומר שהסיבה למחלוקת בין הרב עובדיה לרמ"א, היא משום שהרב עובדיה סובר שצריך להרגיל את העם שרבנים ראויים וצריכים לקבל שכר על עבודתם.

ותהיה התורה משתכחת מישראל, ואפילו לכתחילה מותר וראוי לכבוד התורה שמי שעוסק בלימודה, יקבל על כך שכר.

כאשר אדם מתחיל ללמוד תורה מחשבתו וכוונתו תהיה לשמה, לא על מנת לקבל שכר, ולא על מנת ליהנות בדרך כזו או אחרת. אמנם כאשר הגיע השלב בו אדם מרגיש שהוא התמלא ויכול לתרום מתורתו וידיעותיו לאחרים, ודאי שטוב ואף מצווה לעשות כן.¹⁰ כדי להתקיים בצורה מכובדת כיאה לתלמידי חכמים ולכבוד התורה, ודאי שיהיה מותר לו ליטול שכר על כך ויגדיל תורה ויאדיר.

10 ושמעתי על דרך משל שהאדם משול לכוס. כל עוד הכוס עדיין ריקה ולא מלאה עד הסוף, לא לוקחים ממנה להעביר לכוסות אחרות. אך כאשר הכוס כבר מלאה והמים שנכנסים אליה כבר נשפכים לבחון, ודאי שכדאי ואף רצוי להשתמש במים אלו כדי למלא כוסות אחרות.